

Osmanlı dönemi 15. yüzyıl müzik yazmalarında makam tanımları, sınıflamaları ve bir geçiş dönemi kuramcısı: Ladikli Mehmet Çelebi

N. Oya Levendoğlu Öner[∞]

Özet

Osmanlı dönemi müzik yazmalarında ağırlıkla işlenen makam tarifleri konusunun imparatorluk öncesine uzanan köklü bir geçmişi vardır. Ortaçağ İslam dünyası yazılı kaynaklarında ağırlıkla ele alınan makam kavramı ve onun bağlı olduğu kurallar daha çok matematik ilminin bir parçası olarak işlenmiş ve Osmanlı döneminde ilk olarak 15. yüzyıldan itibaren Türkçe müzik yazmaları kaleme alınmaya başlanmıştır. Bu çalışma, makam sınıflamaları ve tarifleri konusunun bu yüzyılın kuramcıları tarafından nasıl ele alındığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, Arapça, Farsça ve Türkçe olarak kaleme alınmış dokuz yazma eser, makamları ele alış biçimine göre karşılaştırmalı bir yöntemle analiz edilmiştir. 15. yüzyılda yazılan Türkçe eserlerde, makamların kısa sözel seyirler, makam daireleri ve saz düzenleri ile tarif edildiği, Arapça ve Farsça eserlerde ise dizi ve aralıkların ebce sembolleri ile gösterildiği bir yöntemin tercih edildiği görülmüştür. Bu iki ekol arasında makam sınıflamaları bakımından da farklılıklar bulunmaktadır. Bu dönem yazarlarından Ladikli Mehmet Çelebi'nin ise çok daha kendine has bir ekol geliştirdiği ve iki geleneğin anlatım üslubunu sentezleyen özgün bir üslup oluşturduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Makam; Müzik Yazmaları; 15. Yüzyıl Türk Müziği.

[∞] Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Müzik Bölümü, e-posta: levendogluoya@gmail.com

Makam descriptions, classifications in 15th century music manuscripts during ottoman period and a theorist of passing period: Ladikli Mehmet Çelebi

N. Oya Levendoğlu Öner[∞]

Abstract

The subject of makam descriptions goes back to Pre-Ottoman Empire period. In this period, makam phenomenon which is often studied in the middle age manuscripts of Islamic world was considered as a part of mathematic science. First Turkish music manuscripts had written in 15th Century during Otoman period. This study is aimed to put forward how considered makam descriptions and classifications by author in this period. Eight manuscript have analyzed and compared with each other which are Arabic, Persian and ancient Turkish. It is seen that makams were described with short seyir (melodic development), makam circles and on the accord system of instruments in Turkish manuscripts which are written in 15th century. These description ways are different more than Arabic and Persian manuscripts. Makams were described with alphabetic notation gave their scale and interval in those manuscripts. There are also some differences with regard to makam classifications between these two schools. It is concluded that Ladikli Mehmet Çelebi who is one of this period's author improved an characteristic makam description synthesizing each two description way.

Keywords: Makam; Music Manuscripts; Turkish Music in 15th Century.

[∞] Assoc. Prof., Erciyes University, Fine Art Faculty, Music Department, e-mail: levendogluoya@gmail.com

1. Giriş

Osmanlı dönemi müzik yazmalarında ağırlıklı işlenen makam tarifleri konusunun imparatorluk öncesine uzanan köklü bir geçmişi vardır. Ortaçağ İslam dünyası yazılı kaynaklarında ele alınan makam kavramı ve onun bağlı olduğu kurallar, daha çok matematik ilminin bir parçası olarak işlenmiş ve Osmanlı döneminde 15. Yüzyıl'dan itibaren yazılan ilk Türkçe müzik yazmaları ile makamların ele alınışında birtakım dönüşümler yaşanmıştır. Bu yüzyıla kadar Ortaçağ İslam dünyasının metodolojisi ile aktarılan ses sistemi ve makam tarifleri konusu, Türkçe müzik yazmalarında farklı yöntemler ile aktarılmaya başlanmış ve Osmanlı dönemi müzik teorisi geleneğinde özgün bir usul ortaya çıkmıştır. Yazı dili Arapça ve Farsça olan eserler ile Türkçe müzik yazmaları arasındaki bu usul değişikliği 15. yüzyıl sonrasında da etkisini sürdürmüş ve dönemin kuramcıları, oluşan bu yeni usul çerçevesinde eserlerini üretmişlerdir.

Kökleri bu ortak geleneğin kaynaklarına dayanmakla birlikte 15. yüzyıl kuramcılarının yazdığı eserlerde, aktarılan konuların ele alınış usulleri ve işlenişleri iki farklı ekol üzerinden yürümektedir. Konuların ele alınış biçimlerindeki bu farklılıklar, ses sistemleri konusuna yaklaşım (Can, 2001, s.187) ve müzik yazmalarının en önemli yazılma nedenlerinden biri olan makam tarifleri konusunda belirgin bir biçimde görülmektedir.

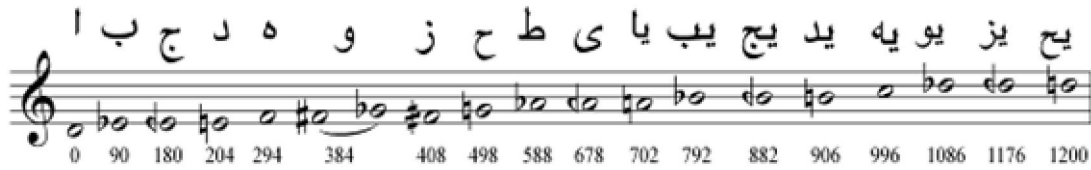
Birinci grupta yer alan Abdülkadir Meragi, Fethullah Şirvani, Ladikli Mehmet Çelebi, Alişah bin Hacı Büke gibi yazarlar, verdikleri eserlerde Ortaçağ İslam dünyasının kuramcılarının etkisinde kalmışlar, El-Kindi, Farabi ve İbn-i Sina gibi kuramcılardan sonra sistematik bir anlayışla makamları ve usulleri ele alan Safiyyuddin Abdülmü'min Urmevi'nin ortaya koyduğu yaklaşımı izlemişlerdir. İkinci grubu ise 15. yüzyılda yazılmış olan ilk Türkçe müzik yazmaları oluşturmuş, Bedri Dilşad, Hızır bin Abdullah, Yusuf bin Nizameddin Kırşehirli, Seydi gibi kuramcılar tarafından yazılan eserlerde ele alınan konular birinci grupta yer alan yazarlardan daha farklı bir usulde açıklanmıştır. Bu usul daha sonraki yüzyıllarda Osmanlı ülkesinde yazılmış olan kuram kitaplarının da temelini oluşturmuştur.

Ancak, bu yazarlar içinde iki ekol arasında köprü niteliği taşıyan bir kuramcı vardır ki onun eserlerinde hem sistematik ekolün hem de bu yeni oluşumların izleri çarpıcı bir biçimde gözlenmektedir. Ladikli Mehmet Çelebi'nin Fethiye'si ve Zeynü'l-Elhan'ı 15. yüzyılda yaşanan müzikal hareketliliğin, renkliliğin ve makam tanımlarında kuram kitaplarına yansıyan yeni oluşumların somut bir göstergesidir.

Bu çalışmanın amaçlarından bir tanesi, 15. yüzyıl yazarlarının makam sınıflaması ve makam tanımlarına yaklaşımlarını ortaya koymak iken diğer amacı da bu paralelde bir geçiş dönemi yazarı olan Ladikli Mehmet Çelebi'nin, dönemin diğer yazarları arasındaki durumunu tespit etmektir. Bu amaçla, 15. yüzyılda kaleme alınan 9 adet yazma eser, makam sınıflamaları ve tarifleri bakımından karşılaştırmalı bir yöntemle değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler,

- eserin yazım dili,
- eserde yer alan konular ve ağırlık durumları,
- makam sınıflamaları ve sınıflamalarda yer alan makamların isimleri,
- makamların tarif ediliş yöntemleri, kriterleri üzerinden sonuçlandırılmıştır.

Eserlerde ebced notası ile tarifi verilen dizileri, günümüz notasına çevirmek için ise aşağıdaki karşılıklar referans olarak alınmıştır (Levendoğlu, 2002, s.6).

2. 15. Yüzyılda Yazım Dili Arapça ve Farsça Olan Müzik Yazmaları

15. yüzyıl, kendisinden önceki yüzyıllara nazaran çok daha fazla sayıda müzik nazariyatı kitabının yazıldığı bir dönemdir. Bu yüzyıla kadar, İslam dünyasında müzik teorisi alanında çalışma yapan Kindî, Farabi, İbn-i Sina, Safiyuddin Abdülmü'min Urmevi gibi yazarlar, eserlerinde aralık, oran, uyum ve uyumsuzluk, tel bölünmeleri gibi ses sisteminin önemli konularına ağırlık veren bir ekol oluşturmuşlar ve bu konuları matematik, geometri, astronomi gibi alanlarla yoğun bir biçimde ilişkilendirmişlerdir. Müziği icra alanından ziyade matematik ve felsefenin çok önemli bir dalı olarak ele alan bu eserlerde, Grek müzik mirası ile İslam kültürü ve felsefesi harmanlanmış, Ortaçağ İslam Dünyası müzik nazariyatı geleneği bu şekilde ilk eserlerini vermeye başlamıştır. Bu geleneğe bağlı olan 15. yüzyıl yazarları da eserlerinde, daha ziyade yazım dili olarak Arapça ve Farsçayı tercih etmişler, perde ve aralıklar ile ilgili bölümlerde ise ebced sembolleri ile aktarım geleneğini sürdürmüşlerdir. Gerek ses sistemi ile ilgili konular gerekse de makam dizileri ve aralıkları ile ilgili konular, bu yazarlarda Safiyuddin'in *Kitabü'l Edvar*'ında açıklanan onyedili perde

Levendoglu Öner, N., O., (2011). Osmanlı dönemi 15. yüzyıl müzik yazmalarında makam tanımları, sınıflamaları ve bir geçiş dönemi kuramcısı: Ladikli Mehmet Çelebi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda]. 8:2. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

sistemi ile açıklanmış, ses sisteminin önemli konularından olan makam dizilerini tanımlamada ise yine Safiyuddin'in bildirmiş olduğu dörtlü ve beşli cinslerden yararlanmışlardır. Makam dizilerini, bu sistemin perde ve aralıklarını kullanarak ebced sembolleriyle göstermişlerdir.

Safiyuddin Abdülmü'min Urmevi, makam isimleri ve dizilerini birlikte verip sistematik olarak sınıflayan ilk kuramcı olması sebebiyle onun verdiği makam tarifleri, 15. yüzyıl yazarları üzerinde çok etkili olmuş ve Abdülkadir Meragi, Fethullah Şirvani, Alişah bin Hacı Büke, Ladikli Mehmet Çelebi gibi kuramcılar makam sınıflamaları, dizileri ve aralıkları konusunda Safiyuddin sisteminin takipçisi olmuşlardır. Bu kuram kitaplarında makam dizileri, dörtlü ve beşlilerin birleştirilmesiyle açıklanmakta ancak her oluşan dizi isimlendirilmemektedir. Makam dizilerinin sayıları konusunda farklılıklar bulunmasına karşın adlandırma yapılan dizilerde yazarlar arasında büyük bir paralellik mevcuttur.

Aşağıda, bu eserlerin etkilerinin yoğunlukla hissedildiği 15. yüzyıl kuramcıları ve eserleri görülmektedir.

2.1. Abdülkadir Meragi'nin Camiü'l-Elhan'ında Makam Sınıflaması ve Tanımları

Abdülkadir Meragi'nin (1353?-1435) Camiü'l-Elhan'ı Farsça olarak yazılmış, bir giriş (mukaddime), bab adı verilen oniki bölüm ve bir sonuç (hatime) bölümünden meydana gelmiştir. İlk bölümde savtın tarifi, nağmenin tarifi ve meydana gelmesi, işitilmesi, tizlik ve pestliğin nedenleri gibi ses fiziğine ait konular, iki, üç, dört ve dokuzuncu bab'larda ses sistemiyle ilgili konular ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır Diğer bab'larda ise ud icrası ve pozisyonları, makam devirleri ve makam sınıflamaları, ika konusu, nağmelerin insan ruhuna tesirleri gibi konular işlenmiştir (Can, 2001, s.22).

Meragi, makam konusunu işlerken oniki makam, altı avaze ve yirmidört şubeden oluşan bir sınıflama yapar (Bardakçı, 1986, 63-64). Aşağıda isimleri verilen bu makamların perde ve aralıkları ebced sembolleri ile açıklanmıştır.

Makamlar, 1. Uşşak 2. Neva 3. Buselik 4. Rast 5. Hüseyini 6. Hicazi 7. Rahevi 8. Zengüle 9. Irak 10. Isfahan 11. Zirefkend 12. Büzürk

Avazeler, 1. Nevruz 2. Selmek 3. Gerdaniye 4. Geveşt 5. Maye 6. Şehnaz

Şubeler, 1. Dügah 2. Segah 3. Çargah 4. Pençgah 5. Aşiran 6. Nevruz-ı Arab 7. Mahur 8. Nevruz-ı Hara 9. Beyati 10. Hisar 11. Nühüft 12. Uzzal 13. Evc 14. Niyrizi 15. Müberka'

Levendoglu Öner, N., O., (2011). Osmanlı dönemi 15. yüzyıl müzik yazmalarında makam tanımları, sınıflamaları ve bir geçiş dönemi kuramcısı: Ladikli Mehmet Çelebi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda]. 8:2. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

16. Rekb 17. Saba 18. Humayun 19. Zavili 20. Isfahanek 21. Huzi 22. Nihavend 23. Muhayyer 24. Bestenigar

Makam olarak sınıflanan oniki dizi, dörtlü ve beşlilerin birbirine eklenmesi ile bir sekizli aralığı içinde oluşurken, avaze ve şubeler tam bir dizi özelliği göstermeyen yapılardır.

Meragi, şubeler arasında sınıfladığı Humayun makamının perde ve aralıklarını ebced notası ile şu şekilde tanımlamıştır (Bardakçı, 1986, s.76).

A D V H Y YB Yh
T C C C C T

Bu diziyi günümüz notasına aşağıdaki gibi aktarmak mümkündür:

Yukarıda perde ve aralıkları verilen Humayun makamı dizisinin oktava tamamlanmadığı, yedili aralığı içinde kaldığı görülmektedir. Makam sınıflamalarında, şube veya avazeler içinde yer alan makamların dizilerinin genellikle oktava tamamlanmaması dönemin yazmalarından rahatlıkla takip edilebilir bir özelliktir. Bu özellik, bugün hala pek çok araştırmaya konu olan makam kavramı tartışmalarında göz önünde bulundurulması gereken bir nokta olarak karşımızda durmaktadır. Bununla birlikte, makam sınıflamaları konusu 15. yüzyıl yazarlarınca da birbirinden farklı görüşler, farklı sınıflamalar arzetye gerek sayıları gerekse gruplamalarında değişiklikler görülmektedir. Meragi'nin Cami'ül Elhân'ında avaze sınıflaması içinde yer alan makamlar, en az beş en fazla dokuz perdeden oluşurken şubelerin yalnızca iki perde ile tanımlanabildiği görülmektedir. En geniş ses sınırına sahip olan şube ise on perdeden oluşmaktadır (Bardakçı, 1986, s.71).

2.2. Fethullah Şirvani'nin Mecelletun Fi'l-Musika'sı:

Döneminin önemli kuramcılarından biri olan Şirvani, bu eseri Arapça olarak Fatih Sultan Mehmet'e ithafen yazmıştır. Eser, iki bölümden oluşmakta ve ilk bölümde sesin oluşumu, aralıklar ve oranlar, uyum uyumsuzluk, tel bölünmeleri, makam dizileri ve tasnifleri, makam karakterleri gibi konular işlenmektedir. İkinci bölümde ise ikâ ile ilgili detaylı bilgiler verilmektedir (Akdoğan, 1996, s. 54).

Makam sınıflaması konusu, Mecelle fi'l- Musika'da Meragi'de olduğu gibi oniki makam, altı avaze, yirmidört şube ile ele alınmaktadır. Ancak Şirvani, risâlesinde sadece oniki makamın dizi ve aralıklarını ebced notası ile vermiş, avaze ve şubelerin ayrıntılı olarak açıklanmasına bu risalenin sayfaları yeterli değildir diyerek onları açıklamamıştır. (Akdoğan, 1996, s.233). Şirvani'nin yaptığı tasnif ve makam isimleri Meragi'nin Cami'ül Elhan'ında açıklandığı gibidir. Bununla birlikte Şirvani, bazı memleketlerde makam isimlerinin değiştiğini söyler. Verdiği bilgiye göre makamlar arasında sınıflanan Neva, Anadolu'da Bahur, Isfahan, Irak'ta Muhalif, Dügah ise Horasan'da Mihri adını almıştır (Akdoğan, 1996, s.233).

Makam tariflerinde Abdülkadir Meragi ile Fethullah Şirvani arasında büyük paralellik bulunmaktadır. Günümüzün en çok kullanılan makamlarından biri olan ve Mecelle fi'l- Musika'da makam grubu içinde yer alan Hüseyini makamını Şirvani şu şekilde tanımlamıştır:

A C h H Y YB Yh YH
C C T C C T T

Ebced notasyonu ile verilen bu diziyi günümüz notasına aşağıdaki gibi aktarmak mümkündür.

Yukarıda tanımı yapılan ve makam grubu içinde yer alan Hüseyini makamı, bir dörtlü ve bir beşlinin birbirine eklenmesiyle oluşan bir sekizli aralığı içinde tanımlanmıştır.

Bu makam, Meragi ve Ladikli gibi makam tariflerini ebced sembolleri ile veren diğer yazarlar tarafından da aynı şekilde açıklanmıştır (Levendoğlu, 2002, s.103).

Şirvani, diğer makamları da aynı yöntemle ebced notasının perde ve aralık sembolleriyle açıklamıştır. Dörtlü ve beşliler, özel isimlerle anılmaktadır.

2.3. Alishah bin Hacı Büke'nin Mukaddimetü'l Usul'ü:

Alishah bin Hacı Büke (?-1500), Mukaddimetü'l Usul'ü, İlmü'l-elhan ve İlmü'l-ikâ şeklinde iki başlık altında yazmış ve lahin ve müzikal seslerin tarifi, aralık ve çeşitleri, dörtlü ve beşli cinsler, uyum ve uyumsuzluk, makam dizileri ve tasnifleri, udun perdeleri ve akort

Levendoğlu Öner, N., O., (2011). Osmanlı dönemi 15. yüzyıl müzik yazmalarında makam tanımları, sınıflamaları ve bir geçiş dönemi kuramcısı: Ladikli Mehmet Çelebi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda]. 8:2. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

sistemi, diğer çalgılar ve ikâ gibi konuları işlemiştir (Çakır, 1999, s.8). Eser, Farsça olarak kaleme alınmıştır.

Mukaddimetü'l Usul'de bu konuların ele alınış şekli Meragi, Şirvani ve Ladikli'ye benzer bir usuptadır.

1500 civarlarında yazılan ve Ali Şir Nevai'ye takdim edilen bu eserde makamlar, oniki makam, altı avaze, yirmidört şube olarak sınıflanır. Eserinde yüzotuzüç devrin dizisini ebced notası ile veren Alişah bin Hacı Büke, sınıflamasına dahil etmediği bu dizilerden bazılarına da isim vermiştir¹. Sınıfladığı makamlar ve isimleri Meragi ve Şirvani ile büyük bir paralellik göstermekle birlikte yalnızca şubeler arasındaki iki makam bu yazarlardan farklıdır. Ruy-i Irak ve Nişaburek makamları, Mukaddimetü'l Usul'de şubeler arasına giren makam isimleridir ve diğer yazarlar ise bu makamlar yerine şubeler arasında Isfahanek ve Huzi'den bahsetmektedirler.

Alişah bin Hacı Büke makam tariflerinde, diğer sistematik okul yazarlarında olduğu gibi ebced notasyonu ile perde ve aralıkların verildiği yöntemi kullanmaktadır. Makam sınıflaması içinde makam başlığı altında açıklanan makamlar, yine bir dörtlü ve beşliden oluşmuş dizilerdir. Bu anlayışa bir örnek Rast makamı için verilebilir. Mukaddimetü'l Usul'de Rast makamı şöyle tarif edilmiştir (Büke, 56b).

A D V H YA YC Yh YH
T C C T C C T

Büke, dönemin kuramcıları ve kendisi tarafından avazeler arasında sınıflanan Gerdaniye makamının perde ve aralıklarını ise şöyle tarif etmiştir:

A D V H Y YA YD YV YH
T C C C B T C C (Büke, 21a).

¹ İsimlendirilen diğer diziler şunlardır; 1. Buhâri 2. Uzrâ 3. Dostkâmi 4. Mâşuk 5. Hoşsaray 6. Hazân 7. Nevbahar 8. Visâl 9. Gülistan 10. Gamzedâ 11. Mihricân 12. Bahâr 13. Dilküşa Nihavend 14. Bostân 15. Meclis-i Efrûz 16. Nesîm 17. Canfezâ 18. Zinderûd 19. Hüseyini Hicazî 20. Müjdegâni 21. Vâmık 22. Hisar-ı Asl 23. Beyzâ 24. Devr-i Mâhûrî 25. Hazrâ 26. Müteaddi

Ebcad notasyonu ile verilen bu dizi, günümüz notasına aşağıdaki gibi aktarılabilir.

Yukarıdaki bu dizinin oktava tamamlanmakla beraber dokuz perdeden oluştuğu görülmektedir.

Eserde dörtlü ve beşliler, özel isimlerle anılmaktadır (Çakır, 1999, s.121).

3. 15. Yüzyılda Yazım Dili Eski Türkçe Olan Müzik Yazmaları

Makamların dizi ve aralıklarının yanı sıra perde adları ve seyir özelliklerinin verilmeye başlanması ilk Türkçe müzik yazmalarıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Ortaçağ İslam dünyasına ait müzik teorisi geleneğinden kopuşun izlerini taşıyan Yusuf bin Nizameddin Kırşehirî, Hızır bin Abdullah, Bedri Dilşad, Seydi gibi yazarların eserlerinde bu dönemdeki yeni müzik oluşumlarının etkisi görülmektedir. 15. yüzyılda yazılan bu ilk Türkçe müzik yazmalarında, makam tanımlarında yeni bir üslup ortaya çıkmış ve ebcad sembolleri yerine perdelerin isimlendirildiği bir gelenek benimsenmiştir. Bu yazmalarda makam tariflerinin aktarım biçimini üç grupta izlemek mümkündür. Birincisi, perde isimleri ile kısa bir seyir anlatımının yapıldığı sözel tarifler, ikincisi, sazlardaki akort düzenlerinin anlatıldığı bölümlerde bazı makam dizilerinin bu sazların akord düzeni üzerinden açıklandığı tarifler, üçüncüsü, makam daireleri üzerinden yapılan tarifler. Bu üç geleneğe ilaveten bir dördüncü gelenek de, şiirsel bir üslupla verilen edebi tarifler olarak sayılabilir.

Bu eserler ve eserlerde yer alan makam tarifleri aşağıda görülmektedir.

3.1. Bedri Dilşad'ın Muradname'si:

Bu eser tek başına bir müzik risalesi olmayıp çeşitli konuları kapsayan ellibir bölümden meydana gelmiştir ve otuzdördüncü bölüm müziğe ayrılmıştır. Aynı zamanda şair ve hattat da olan Bedri Dilşad (1404-?), bu eseri 1426 yılında padişah II. Murad'a ithafen, o zamanın başşehri Bursa'da yazmıştır (Üngör, 1979, s.6).

Sultanın adının verildiği bu eserde makamlar şiirsel bir üslupta tarif edilmiştir ve oniki makam, yedi avaze ve dört şube ile elliüç tane daha makam beyitler halinde açıklamıştır².

² Muradname'de açıklanan diğer makamlar; 1. Bestenigar 2. Nırizi 3. Pençgah 4. Beste Isfahan 5. Isfahanek 6. Zilkeşhaveran 7. Zirkeşide 8. Aşırân 9. Nigar 10. Gerdaniye-i Nigar 11. Gerdaniye-i Buselik 12. Muhayyer 13. Vech-i Hüseyini 14. Karcıgar 15. Rûy-i Irak 16. Müstear 17. Nühüft 18. Sipihir 19. Hüseyini Acem 20. Uzzâl 21. Nihavend 22.

Levendoglu Öner, N., O., (2011). Osmanlı dönemi 15. yüzyıl müzik yazmalarında makam tanımları, sınıflamaları ve bir geçiş dönemi kuramcısı: Ladikli Mehmet Çelebi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda]. 8:2. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

Muradname’de, oniki makam, yedi avaze, dört şube ve yirmidört terkip bulunmaktadır. Ancak terkiplerin isimleri ayrıca belirtilmemiş olup makam, avaze ve şube’lerin isimleri ise şunlardır.

Makamlar, 1. Rast 2. Irak 3. Zengüle 4. Zirikuçek 5. Büzürk 6. Isfahan 7. Rehavi 8. Hüseyini 9. Hicazi 10. Neva 11. Uşşak 12. Buselik

Avazeler, 1. Geveşt 2. Nevruz 3. Selmek 4. Şehnaz 5. Maye 6. Gerdaniye 7. Hisar

Şu’beler, 1. Yegah 2. Düğah 3. Segah 4. Çargah

Eserinde yer alan makamların tariflerinde şiirsel bir anlatım uslubunu benimseyen Bedri Dilşad’ın bu uslubuna, terkipler içinde sınıfladığı Karcıgar makamı tarifi örnek olarak gösterilebilir.

“Nevanın yüzünde kaçan çargah

Yüzün göstere ve otura düğah

Anun karcıgar anlagil adını

Etağın koma bulsan üstadını” (Bedri Dilşad, 5b)

Dilşad’ın Muradname’sinde makamlar, yukarıdaki gibi edebi bir uslub içinde tanımlanmışlardır.

3.2. Hızır bin Abdullah’ın Kitâbü’l-Edvar’ı:

Hızır bin Abdullah, Sultan II. Murad’ın emriyle Türk mûsikîsi nazariyâtı üzerine eser telif eden müelliflerin en ünlülerinden biridir. *Kitabü’l-Edvar* (c. 1440) adını taşıyan eserinin girişinde verilen bilgilerden anlaşıldığına göre II. Murad, mûsikî nazariyâtı hakkındaki bu eseri yazması için mahiyetindeki pek çok usta mûsikîşinas arasından Hızır bin Abdullah’ı

Humayun 23. Bahrinazik 24. Hisar 25. Hisarek 26. Hicaz-ı Büzürk 27. Muhalifek 28. Hicaz-ı Muhalif 29. Rahâtül-ervâh 30. Nevayı Aşirân 31. Irak Maye 32. Zavli 33. Müberka 34. Zemzem 35. Nevruz-u Rumi 36. Rekb 37. Rekb-i Nevruz 38. Sazkar 39. Nihavend-i Rumi 40. Hisar-ı Evc 41. Rast-ı Maye 42. Nevruz-i Acem 43. Çargâh-ı Acem 44. Sigâh-ı Acem 45. Düğah-ı Acem 46. Rast-ı Acem 47. Sebzendersebz 48. Nişâvürek 49. Acem-i Irak 50. Hicaz-ı Acem 51. Sigâh-ı Maye 52. Nigarine 53. Uzzâl-ı Acem

Levendoglu Öner, N., O., (2011). Osmanlı dönemi 15. yüzyıl müzik yazmalarında makam tanımları, sınıflamaları ve bir geçiş dönemi kuramcısı: Ladikli Mehmet Çelebi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda]. 8:2. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

görevlendirmiştir. Hızır bin Abdullah bir bab'da bulunan kırksekiz fasıldan oluşan bu eserde, kırksekiz faslın ilk yirmiyedisini burçlar ve yıldızlar bahsine ayırmıştır. Daha sonra müzik ilmi, ikâ, makamlar ve perdeler gibi konuları işlemiştir. O da Seydi gibi tel bölünmeleri konusuna hiç girmeyerek astroloji konusuna çok geniş yer ayırmış ve makam tariflerini sözel olarak açıklamıştır. Hızır bin Abdullah, 15. yüzyıl yazarları içinde eserinde en fazla sayıda makam tarifi bulunan yazardır. 1440 civarlarında yazılan bu edvârda oniki makam, altı âvâze dört şu'be ve ikiyüzbir tane de terkip bulunmaktadır. Makam, avaze ve şube isimleri Muradname'de verilen isimlerle aynıdır³ Hızır bin Abdullah, avazelerin sayısı hakkında görüş farklılıkları olduğunu ancak şu'belerin daima dört olduğunu belirtir. Terkiplerin ise makam, şu'be ve âvâzelerin birbirine karıştırılmasıyla oluştuklarını ve sayısının kati olarak söylenemeyeceğini belirterek (Hızır bin Abdullah, 66a) ikiyüzbir terkinin ismi ve açıklamasını verir⁴. Hızır bin Abdullah makamları tanımlarken yöntem olarak, saz

³ Ancak Hızır bin Abdullah'ın makamlar arasında sınıfladığı Zirefkend-i Kuçek makamı Muradname'de Zirikuçek adıyla anılmaktadır.

⁴ Hızır bin Abdullah'da tarifi verilen terkipler şunlardır: 1. Bestenigar 2. Nîrîz 3. Pençgah 4. Beste Isfahan 5. Isfahanek 6. Zilkeşhaveran 7. Zirkeşide 8. Aşîrân 9. Uzzâl 10. Nihavend 11. Bahrinazık 12. Humayun 13. Hisar 14. Hisarek 15. Hisar-ı Evc 16. Türki Hicaz 17. Hicaz-ı Muhalif 18. Rahatül-ervâh 19. Nevayî Aşîran 20. Zavil 21. Zemzeme 22. Rekb 23. Gerdaniye Buselik 24. Rekb-i Nevruz 25. Müberka 26. Nevruz-i Rumi 27. Zirefkend-i Büzürk 28. Sazkar 29. Nihavend-i Rumi 30. Nişavurek 31. Vech-i Hüseyini 32. Karcığar 33. Ruyi Irak 34. Müstear 35. Nigar 36. Gerdaniye Nigar 37. Nigarine 38. Muhayyer 39. Sipîhr 40. Hicaz-ı Büzürk 41. Muhalifek 42. Nühüft 43. Rast Maye 44. Segah Maye 45. Irak Maye 46. Uşşak Maye 47. Terki-i Saba 48. Acem 49. Acem-i Zirkeşide 50. Uzzal Acem 51. Hüseyini Acem 52. Nevruz-i Acem 53. Çargah-ı Acem 54. Segah Acem 55. Dügah Acem 56. Rast Acem 57. Mürğak 58. Âvâze-i Zenbûr 59. Hicaz-ı Acem 60. Sebzenderseb 61. Rast Güvaşt 62. Irak Güvaşt 63. Isfahan Güvaşt 64. Kuçek Güvaşt 65. Büzürk Güvaşt 66. Zengüle Güvaşt 67. Rehavi Güvaşt 68. Hüseyini Güvaşt 69. Hicaz Güvaşt 70. Neva Güvaşt 71. Buselik Güvaşt 72. Uşşak Güvaşt 73. Rast Nevruz 74. Irak Nevruz 75. Isfahan Nevruz 76. Kuçek Nevruz 77. Büzürk Nevruz 78. Zengüle Nevruz 79. Rehavi Nevruz 80. Hüseyini Nevruz 81. Hicaz Nevruz 82. Neva Nevruz 83. Buselik Nevruz 84. Uşşak Nevruz 85. Rast Nevruz 86. Irak Şehnaz 87. Isfahan Şehnaz 88. Isfahan Şehnaz 89. Kuçek Şehnaz 90. Büzürk Şehnaz 91. Zengüle Şehnaz 92. Rehavi Şehnaz 93. Hüseyini Şehnaz 94. Hicaz Şehnaz 95. Neva Şehnaz 96. Buselik Şehnaz 97. Uşşak Şehnaz 98. Rast Maye 99. Irak Maye 100. Isfahan Maye 101. Büzürk Maye 102. Zengüle Maye 103. Kuçek Maye 104. Rehavi Maye 105. Hüseyini Rehavi 106. Hicaz Maye 107. Neva Maye 108. Buselik Maye 109. Uşşak Maye 110. Rast Selmek 111. Irak Selmek 112. Isfahan Selmek 113. Kuçek Selmek 114. Büzürk Selmek 115. Zengüle Selmek 116. Rehavi Selmek 117. Hüseyini Selmek 118. Hicaz Selmek 119. Neva Selmek 120. Buselik Selmek 121. Uşşak Selmek 122. Rast Gerdaniye 123. Irak Gerdaniye 124. Isfahan Gerdaniye 125. Kuçek Gerdaniye 126. Büzürk Gerdaniye 127. Zengüle Gerdaniye 128. Hüseyini Gerdaniye 129. Hicaz Gerdaniye 130. Neva Gerdaniye 131. Buselik Gerdaniye 132. Rehavi Gerdaniye 133. Uşşak Gerdaniye 134. Güvaşt Rast 135. Nevruz Rast 136. Şehnaz Rast 137. Maye Rast 138. Selmek Rast 139. Gerdaniye Rast 140. Geveşt Irak 141. Nevruz Irak 142. Şehnaz Irak 143. Maye Irak 144. Selmek Irak 145. Gerdaniye Irak 146. Güvaşt Isfahan 147. Nevruz Isfahan 148. Maye Isfahan 149. Selmek Isfahan 150. Gerdaniye Isfahan 151. Güvaşt Kuçek 152. Nevruz Kuçek 153. Şehnaz Kuçek 154. Maye Kuçek 155. Selmek Kuçek 156. Gerdaniye Kuçek 157. Nevruz Büzürk 158. Güvaşt Büzürk 159. Şehnaz Büzürk 160. Maye Büzürk 161. Selmek Büzürk 162. Gerdaniye Büzürk 163. Güvaşt Zengüle 164. Nevruz Zengüle 165. Şehnaz Zengüle 166. Maye Zengüle 167. Selmek Zengüle 168. Gerdaniye Zengüle 169. Güvaşt Rehavi 170. Nevruz Rehavi 171. Şehnaz Rehavi 172. Maye Rehavi 173. Selmek Rehavi 174. Gerdaniye Rehavi 175. Güvaşt Hüseyini 176. Nevruz Hüseyini 177. Şehnaz Hüseyini 178. Maye Hüseyini 179. Selmek Hüseyini 180. Gerdaniye Hüseyini 181. Güvaşt Hicaz 182. Nevruz Hicaz 183. Şehnaz Hicaz 184. Maye Hicaz 185. Selmek Hicaz 186. Gerdaniye Hicaz 187. Güvaşt Neva 188. Nevruz Neva 189. Şehnaz Neva 190. Maye Neva 191. Selmek Neva 192. Gerdaniye Neva 193. Güvaşt Buselik 194. Nevruz Buselik 195. Şehnaz Buselik 196. Maye Buselik 197. Gerdaniye Buselik 198. Güvaşt Uşşak 199. Nevruz Uşşak Şehnaz Uşşak 200. Maye Uşşak 201. Gerdaniye Uşşak

düzenlerini, kısa sözel seyir tariflerini ve makam dairelerini kullanmıştır. Bu yöntemlerin örnekleri aşağıda görülmektedir.

Hızır bin Abdullah'ın sazların düzenleriyle ilgili bilgi verdiği bölümde, çeşitli makamlar hakkında da bilgi vermiştir. Bazı belirsizlikler içerse de bu makamların tarif edilmesine aşağıdaki satırlar örnek gösterilebilir.

“...sazı tamam düzesin ana heman rast düzendirler ve çün düğahdan ırak ağaza ide heman Irâk makamı olur ve çün rast düzeninin anılayın şöyle düzasin çargah ile ısfahan perdesinin ortasında bir perde ziyade eyleye kim ol segah olur” (91a-91b).

Verilen bu kısa ve zaman zaman muallak olarak nitelendirilebilecek tarifler, dönemin diğer yazmaları ile karşılaştırıldığı zaman daha anlaşılır sonuçlara dönüşebilmektedir. Örneğin, Hızır bin Abdullah'ın, Irak makamını düğâh, râst ve ırâk perdeleri ile tanımladığı sonucunu çıkarmak mümkündür. Çünkü benzer bir tarif Ladikli Mehmed Çelebi'nin yeni bilginlere göre verdiği tarifte mevcuttur ve makam bu tarife benzer bir şekilde tanini ve mücenneb aralığından oluşan üç perdeden ibarettir. (Lâdikli b, 71b).

Makamların kısa sözel seyirlerle tarif edildiği bölümde ise Nihavend makamı için şöyle bir tarif bulunmaktadır: *“Nihavend oldur kim hicaz ağaz ide ine nerm yüzünden yine hicaz karar ide”* (Hızır bin Abdullah, 119b)

Hızır bin Abdullah avazeler içinde sınıfladığı Şehnaz makamını ise altı avazenin açıklamasını yaptığı makam dairesi üzerinde verir. Bu daire üzerindeki bilgiye göre Şehnaz, Büzürk ile Zirefkend makamlarından oluşmuştur (69a).

3.3. Yusuf bin Nizameddin Kırşehri'nin Risale-i Musiki'si:

Yusuf bin Nizameddin Kırşehri'nin bu eseri dönemin Türkçe müzik yazmaları arasında sıklıkla anılan önemli yazmalardan bir tanesidir. Eserin orijinal yazım dili Farsça olup Hariri bin Muhammed tarafından 1469 da Türkçeye çevrilmiştir ve bugüne kadar Farsça nüshası bulunamamıştır (Doğrusöz, 2007, s.17). Ancak eserin makamları ele alış uslubu, orijinal yazım dili eski Türkçe olan eserler ile aynıdır.

Kırşehri'nin Risale-i Musiki'sinde belirli bölümlenmeler mevcut değildir ancak bâb'larda açıklanan konular, makam tasnifleri ve makam tarifleri, burçlar ve yıldızlar, dört unsur nazariyesi, usuller, insan renklerine uygun makamlar, günün değişen saatlerine uygun düşen makamlar, akort sistemlerinden oluşmaktadır. Yusuf bin Nizameddin Kırşehri, bu

Levendoglu Öner, N., O., (2011). Osmanlı dönemi 15. yüzyıl müzik yazmalarında makam tanımları, sınıflamaları ve bir geçiş dönemi kuramcısı: Ladikli Mehmet Çelebi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda]. 8:2. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

eserde tel bölünmeleri, aralıklar, oranlar, uyum ve uyumsuzluk gibi ses sisteminin matematiksel konularına hiç yer vermemiştir.

Makam tanımlarında ise makam, avaze ve şu'beleri dairelerle, terkipleri ise kısa seyirlerle tarif eden bir yol izlemiştir. Bu eserde oniki makam, yedi âvâze, dört şu'be ve elliüç terkip tanımlanmaktadır. Makam, şube ve avazelerin sayısı ve isimleri dönemin diğer Türkçe müzik yazmaları ile paraleldir ancak terkipler⁵ konusunda net bir sayı vermeyen Kırşehirli, bu makam grubu için şu açıklamayı yapar.

“Asıl oniki makam ve yedi ağaze ve dört şubedir, kalanı terkiplerdir. Ve bir üstad ki geldi kuvvetleri yettiğince iki makam veya iki şubeyi birbirine terkip eylediler. Bir ad kodular bir terkip oldu. Heman aslı onikidir ve yedidir ve dördür. Geri kalanı terkiplerdir” (Kırşehirli, 3a)

Risale-i Musiki'de yer alan makamlar Hızır bin Abdullah'ın edvarında olduğu gibi üç şekilde tarif edilir. Kırşehirî de Hızır bin Abdullah gibi sazların düzenlerinden bahsedilen bölümde yer yer makam tanımlarına yer vermiştir. Rast düzeninde olan sazın çargah perdesini yarım perde tizleştirerek Hicaz dizisinin elde edileceğini bildirmesi bu yöntemine bir örnektir. Kırşehirli, çargah perdesinin yarım perde tizleştirilmesi ile hangi makamların elde edilebileceğini şu sözlerle açıklamıştır.

Eğer dilersen ki bir makam dahi düzesen çargaha yarım perde çekesin heman hicaz olur. Hicaz perdesinde dahi bunca makam zahir ol için Hicaz, Nühüft, Türkihicaz, Bahr-i nazik, Rahatülervah, Nikriz, Hicaz dahi tamam oldu. Eğer dilersen Hicaz Zirgüle düzesen yarım perde rasta çekesin yarım perde hisar evini dahi nerm ide heman Zirgüle olur (Kırşehirî, 18b).

⁵ Kırşehirli'ye göre terkipler şunlardır: 1. Bestenigar 2. Nirizi 3. Pençgah 4. Beste Isfahan 5. Isfahanek 6. Zilkeşhaveran 7. Zirkeşide 8. Aşirân 9. Uzzâl 10. Nihavend 11. Humayun 12. Hisarek 13. Türki Hicaz 14. Hicaz Muhalif 15. Rahatül-ervah 16. Neva Aşiran 17. Zavil 18. Müberka 19. Terkib-i Zemzeme 20. Terkib-i Nevruz 21. Zirefkend-i Büzürk 22. Sazkar 23. Nihavend-i Rumi 24. Nisavurek 25. Vech-i Hüseyini 26. Karcıgar 27. Ruyi Irak 28. Müstear 29. Nigar 30. Gerdaniye 31. Nigarinek 32. Gerdaniye Buselik 33. Muhayyer 34. Sipih 35. Hüseyini Acem 36. Hicaz Büzürk 37. Muhalife 38. Hisar Evc 39. Nühüft 40. Rast Maye 41. Irak Maye 42. Uşşak Maye 43. Segah Maye 44. Terkib-i Sabâ 45. Acem Zirkeşide 46. Nevruz Acem 47. Çargâh Acem 48. Segah Acem 49. Dügah Acem 50. Hicaz Acem 51. Uzzâl Acem 52. Acem Rast 53. Sebzendersebz

Makam tanımları için makam dairelerinin kullanıldığı bölüme ise Şehnaz ve Hisar makamlarının tarifini örnek olarak vermek mümkündür. Yusuf bin Nizâmeddin Kırşehrî makam, avaze ve şube gruplarını yalnızca makam daireleri üzerinde açıklamayı tercih etmiştir ve bu sınıfta yer alan makamlar için ek bir sözel seyir tarifi de vermemiştir. Bununla birlikte ilgili makamlar için verilen dairede “*Büzürk ile Zirefkend-ü Kuçek’den Şehnaz ve Hisar doğar*” bilgisi bulunmaktadır (Kırşehrî, 5a).

Kırşehrî’nin sözel seyir tarifine bir örnek ise Sünbüle makamı için verilebilir. Kırşehrî’de bu makam şöyle açıklanmaktadır.

Sünbüle makamı perde sahibidir. Muhayyer ile tiz segahın arasında olan nim perdedir. Makam-ı merkur üç nim ve üç makamdan terki olundur. İbtida olan nim kendünün perdesidir ikinci acem perdesidir üçüncü saba perdesidir. Makam-ı evvel muhayyer, sani acemdir. Makam-ı salis saba makamıdır. Hareket-i muhayyer perdesinden şuru idüb tiz perdeler ile tiz hüseyini perdesine dek çıkub andan avdet idüb dilerse kendü perdesiyle ve dilerse segah perdesiyle gerdaniye perdesine gelüb Kuçek terkiyi yüzünden birden çargah perdesine sıçrar, andan sabayı ohşayub yine çargah perdesine varır dahi segahdan düğah perdesinde karar ider. Nazar kıl ibtidası muhayyer, ortası acem, arası saba makamıdır (Kırşehrî, 30a).

3.4. Seydi’nin El-Matla’ı:

Seydi, bu eseri 1504 yılında nazım ve nesirler şeklinde yazmıştır ve dönemin diğer eserlerindeki gibi belli bir bölümlenmeye gitmemiştir. Zaman zaman anlaşılmasız ifadelerle dolu olan eserde müziğin başlangıcı ve vasıfları, makam tasnifleri ve tarifleri, müzik ve astroloji ilişkileri, çalgılar, aralıklar, uyum ve uyumsuzluk, ika gibi konular işlenmiştir. Meragi, Ladikli, Büke gibi yazarlarda bir gelenek haline gelmiş olan perdelerin tel üzerindeki taksimi konusuna dönemin diğer Türkçe müzik yazmalarında olduğu gibi o da hiç girmeyerek bunun yerine *bir pâre nerm idersen, biraz koyuvirsen* gibi sadece uygulamada geçerli olabilecek ifadeler kullanmıştır.

Bu risalede makamlar, şiirsel bir üslûb ile tarif edilir. Makamlar oniki makam, yedi âvâze, dört şu’be ve ellisekiz terki olarak sınıflanmıştır. Makam, avaze ve şube isimleri dönemin diğer yazarları ile aynı olmakla birlikte terkiplerin sayısı Seydi’de de farklıdır.⁶

⁶ 1. Bestenigar 2. Nigar ve Nigar-ı nik 3. Gerdaniye Nigar 4. Beste Isfahan 5. Isfahanek 6. Nîrizi 7. Pençgah 8. Zilkeşhaveran 9. Zirkeşide 10. Aşîrân 11. Gerdaniye Buselik 12. Nevayî Aşîrân 13. Muhalifek 14. Hicaz-ı Muhalif 15.

Levendoglu Öner, N., O., (2011). Osmanlı dönemi 15. yüzyıl müzik yazmalarında makam tanımları, sınıflamaları ve bir geçiş dönemi kuramcısı: Ladikli Mehmet Çelebi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda]. 8:2. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

Ancak, Seydi'nin verdiği terkip isimleri Yusuf bin Nizameddin Kırşehirli ile büyük benzerlik göstermektedir.

Seydi'nin kullandığı makam tarifi yöntemine Bestenigâr makamını örnek olarak vermek mümkündür. Seydi bu makamı şöyle tarif eder:

“Eger aklın kıyursa sana yari

Diyem fehm idesin Bestenigarı

Serağaz eyle Gerdaniye evinden

Hazer it bang-i maklubun rivinden

Heman tagyir-i bu'd it aşğa in de

Karar eyle segah çargah evinde

Sözüüm fehm eyledinse çidersin

Aselden tatlu şirinter şekersin” (Seydi, 12a)

Yazarın verdiği diğer tarifler de bu örnekte olduğu gibi şiirsel bir usuptadır.

4. 15. Yüzyıl Makam Tariflerinde Özgün Bir Anlatım Uslubu: Ladikli Mehmet Çelebi'nin Fethiye'si ve Zeynü'l Elhan'ı:

Ladikli'nin bir giriş ve iki bölümden oluşan Fethiyye adlı eseri Arapça olarak kaleme alınmış, giriş ve birinci bölümünde ses sistemine yönelik bahisler geniş yer tutmuştur. Bu bölümde sesin fiziksel özellikleri, müziğin sayısal ve geometrik yönü; aralıklar ve oranlar, tel bölünmeleri, aralıkların toplanıp çıkarılması, uyumlu ve uyumsuz aralıklar, makam sınıflamaları işlenmiş, ikinci bölüm ise ikâ konusuna ayrılmıştır (Tekin, 1999: 47).

Ladikli Fethiyye'de eski ve yeni bilginlere göre iki farklı sınıflamadan bahseder. Eski bilginlere göre, oniki makam, altı âvâze ve yirmidört şube vardır. Bu makamların isimleri ve sınıflamaları Meragi ve Fethullah Şirvani'de verilen bilgilerle aynıdır. Tek fark, şubeler arasında diğer yazarların Dügah olarak açıkladığı makam yerine Hazan veya Vasef-ı Yegah

Rahatü'l-ervâh 16. Segah Maye 17. Rast Maye 18. Irak Maye 19. Uşşak Maye 20. Zavilî 21. Müberka 22. Sabâ 23. Zemzem 24. Nevruz-ı Rumi veya Rıdvân 25. Rekb 26. Rekb-i Nevruz 27. Zirefkend 28. Nişaburek 29. Sazkar 30. Nihavend 31. Nihavend-i Rumi 32. Muhayyer 33. Sebahr 34. Karcıgar 35. Vech-i Hüseyini 36. Ruyi Irak 37. Müstear 38. Nühüft 39. Uzzâl 40. Bahr-i nâzik 41. Hisarek 42. Hisarinek 43. Hisar-ı Evc 44. Hicaz-ı Türki 45. Hicaz-ı Büzürk 46. Acem Zirkeşide 47. Çargah-ı Acem 48. Segah-ı Acem 49. Dügah-ı Acem 50. Hicaz-ı Acem 51. Uzzâl-ı Acem 52. Hüseyini Acem 53. Nevruz-ı Acem 54. Irak-ı Acem 55. Acem-i Rast 56. Humayun 57. Hicaz-ı Irak 58. Sebzendersebz

Levendoglu Öner, N., O., (2011). Osmanlı dönemi 15. yüzyıl müzik yazmalarında makam tanımları, sınıflamaları ve bir geçiş dönemi kuramcısı: Ladikli Mehmet Çelebi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda]. 8:2. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

ismiyle yeni bir şube adı vermesidir. Ladikli'nin yeni bilginlere göre verdiği tarifte ise oniki makam, yedi avaze, dört şube, otuz tane de terkip vardır. Yapılan bu sınıflandırmada yine oniki makam olmakla birlikte şube ve avazelerin sayısı ve isimleri diğer yazarlardan farklıdır⁷. İlâveten de sınıflamaya terkip kavramı dahil olmuştur. Şube sayısındaki büyük düşüş ve sınıflamalara terkip kavramının ilave edilmesi ve daha önce şubeler arasında yer alan makam isimlerinin terkip sınıfına dahil edilmeye başlaması, dönemin eserlerini Türkçe olarak kaleme alan müzik kuramcıları ile aynıdır. Türkçe müzik yazmalarında da şubelerin sayısı dört olarak verilir ve birbirlerinden farklı sayılarda terkipler tanımlanır.

Makam sınıflamaları konusunda diğer yazarlarla benzer bir anlayışa sahip olan Ladikli, bu eserinde makam tanımları konusunda diğer yazarlarda görülmeyen bir yol daha izlemiştir. Örneğin, Meragi, Fethullah Şirvani, Alişah bin Hacı Büke gibi yazarlarda bir yedili içinde ebced sembollerinin perde ve aralıkları ile tanımlanan Humayun, Ladikli'nin verdiği makam tanımlamasında da “eski bilginlere göre”, Rehavi ve Zengüle makamlarının bir bölümünden oluşmuştur⁸ (Tekin, 1999, s. 169; Ladikli a, 83a).

Ancak, Ladikli'nin “yeni bilginlere göre” verdiği bir dizi daha vardır ve bu dizi hem daha farklı perdelere sahiptir hem de ebced sembolleri aracılığıyla makamın başlangıcının ve sonunun da belirlendiği bir melodi gidişatı görüntüsü, bir çeşit seyir tarifi niteliği taşımaktadır. Aşağıda Humayun için Ladikli'nin verdiği bir diğer tarif görülmektedir:

Başlangıç A C A C H Z C A D C A YZ A Son

C C C AV B A_h C T B C B B (Tekin, 1999, s. 202, Ladikli a, 99b)

Bu perdelerin günümüz notasına aşağıdaki gibi aktarılabilir.

⁷ Avazeler, 1.Geveşt 2. Nevruz 3. Selmek 4. Şehnaz 5. Hisar 6. Gerdaniye 7. Maye; Şubeler, 1. Yegâh 2. Dügah 3. Segah 4. Çargah; Terkipler, Pençgah-ı Asl 2. Pençgah-ı Zâid 3. Muhayyer 4. Evc 5. Mahur-ı Kebir 6. Mahur-ı Sağır 7. Bestenigar 8. Müberka 9. Aşiran 10. Sünbüle 11. Uzzal 12. Nühüft 13. Niriz-i Sağır 14. Niriz-i Kebir 15. Nihavend-i Kebir 16. Nihavend-i Sağır 17. Karcıgar 18. Acem 19. İsfahanek 20. Rahatü'l-ervah 21. Zevali Siyehgah 22. Zevali İsfahan 23. Nigar 24. Nişaburek 25. Huzi 26. Hucest 27. Zemzem 28. Humayun 29. Müstear 30. Nigar-ı nik

⁸ Ebced notasyonuna göre *Zengüle* makamı, A D V H Y YC Yh YH perdelerinden; *Rehavi* makamı, A C V H Y YB Yh YH perdelerinden oluşur. *Humayun*'un bu iki makamın karması olarak açıklanmasının sebebi, *Zengüle*'nin dörtlüsü ile *Rehavi*'nin beşlisinin (YH hariç) perdelerinden yani A D V H Y YB Yh perdelerinden oluşmasıdır.

Ladikli, verdiği bu dizinin de Zengüle makamının bazı perdelerine sahip olup Rehâvî'de karar verdiğini söyler. Zengüle ve Rehavi'nin yeni bilginlerce verilen tarifleri incelendiğinde yukarıdaki diziyi oluşturan perdelere çok benzediği dikkati çekmektedir.

Ladikli'de yeni bilginlerce Zengüle; A C A C D C D V Y YA Y V D perdelerinden oluşur. Rehavi; A YZ A C D A perdelerinden oluşur. Yukarıdaki tarife uygun olarak makamın, Zengüle'nin ilk dört perdesi ile Rehavi'nin tamamından oluşuyor olması dikkati çekmektedir. Ayrıca yeden görüntüsünde olan YZ perdesi de diğer sözel seyirlerde tarifi verilecek olan Nim Zengüle'yi hatırlatmaktadır (Levendoğlu, 2002: 97).

Ladikli'de, makam dörtlü ve beşlileri de özel isimlerle anılmaktadır. 7 adet dörtlüyü ve 13 adet beşliyi günümüz kuram kitaplarına benzer bir şekilde özel isimlerle açıklamıştır. Örneğin, üçüncü cins olarak tanımladığı Uşşak dörtlüsü A D Z H perdelerinden ve T T B aralıklarından oluşmuştur (Ladikli a, 63a).

Ladikli Mehmet Çelebi'nin diğer eseri olan Zeynü'l Elhan ise Türkçe olarak yazılmış, matematik ve geometrinin başlangıcı, tel bölünmeleri, uyumlu aralıklar, makam ve usul tarifleri, müziğin insan ruhu üzerindeki etkileri konularından oluşan bir mukaddime, üç makale ve bir hatimeden meydana gelmiştir. Bu eser Fethiyye'den biraz daha farklı bir üslupla yazılmış bir geçiş dönemi eseridir. Eserin anlatım üslubunda hem ebced notası ile verilen perde ve aralık sembolleri hem de Türkçe müzik yazmalarında görülen kısa seyir tarifleri bulunmaktadır. Yazı dili Fethiyye'de Arapça iken Zeynü'l Elhan'da Türkçedir. Fethiyye'de yazarın kendi üslubunun yanında, sistematik okul kuramcılarının ekolleri ile paralel olan makam tanımlarına da yer verilirken Zeynü'l Elhan, çok daha özgün bir aktarım anlayışı ile makamları tanımlamıştır. Bu eserde yazar, şahsi üslubunu çok daha etkin olarak kullanmıştır.

Zeynü'l Elhan'da sınıflanan ve tarif edilen makamlar, Fethiyye'de yeni bilginlere göre verilen tanımlarla paraleldir. Bu iki eser arasında terkip sayıları küçük bir farklılık arzeder. Zeynü'l Elhan'da otuzbir terkip anlatılır. Fethiyye'de adı geçen Uzzal da Zeynül Elhan'da anılmaz. Ancak Zeynül Elhan'da Fethiyye'den farklı olarak Türki Hicaz ve Isfahan isimli terkipler bulunmaktadır. Burada terkipler arasında sınıflanan Türki Hicaz, Fethiyye'de şubeler arasında olan Segâh'a verilen diğer bir isimdir. Zeynü'l-Elhân'da, Türki Hicaz'ın Segah'a çok benzediği vurgulanarak ikisi için de aynı dizi verilmiştir. Ancak ismen ayrılan bu iki makamdan Türki Hicaz, burada terkipler arasında yerini almıştır (Ladikli b, 21b).

Levendoglu Öner, N., O., (2011). Osmanlı dönemi 15. yüzyıl müzik yazmalarında makam tanımları, sınıflamaları ve bir geçiş dönemi kuramcısı: Ladikli Mehmet Çelebi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda]. 8:2. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

Ladikli makam sınıflaması içinde makam grubunda yer alan Irak makamını, melodik gidişatın hangi perdeden başladığını açıklayan bir yaklaşım ile de tanımlamıştır. Fethullah Şirvani ve Alişah bin Hacı Büke'de Irak makamı, aynı dizi ve aralıklarla⁹ bir sekizli aralığı içinde tarif edilirken Ladikli Mehmet Çelebi, bu makamı hem bu yazarlarda olduğu gibi bir sekizli aralığı içinde (Ladikli a, 74a) hem de Humayun makamı örneğinde olduğu gibi yeni bilginlerce tarif etmiş ve üç perdelik bir tanımlama yapmıştır. Verilen bu üç perde dönemin Türkçe müzik yazmalarındaki sözel seyir tariflerinde verilen tanımlarla da paralellik göstermektedir (Levendoglu, 2002:108).

Son A C V Başlangıç
T C (Ladikli b, 62b).

Kuramcının bu yöntemine bir örnek de bugün sıklıkla kullanılan makamlardan olan Buselik ve Hüseyini makamları için verilebilir. Yazı dili olarak eserlerinde Arapça veya Farsça'yı tercih eden sistematik okul yazarlarının tamamınca bir sekizli içinde tanımlanan bu iki makam¹⁰ Ladikli'nin Zeynü'l Elhan'ında seyre tiz bölgeden başlaması gereken makamlardır (Lâdikli a, 94a, Tekin, 1999 s.190) ve şöyle tanımlanmışlardır.

Buselik makamı için verilen dizi beş perdeden oluşur ve bu dizinin perde ve aralıkları sistematik okul yazarlarınca verilen perde ve aralıklardan farklı olmakla birlikte bugün yaygınlıkla kullanılan Arel nazariyatında tarif edilen Buselik beşlisinin aralıkları ile aynıdır.

Son A D h H YA Başlangıç
T B T T (Ladikli b, 65b)

Hüseyini makamının ise beşlilerin beşinci kısmından oluştuğunu söyleyerek başlangıcının tiz taraftan olması gerektiğini vurgular ve şu diziyi verir.

Son H Y YB Yh YH Başlangıç
C C T T (Ladikli b, 65b).

⁹ Bu yazarlarda Irak makamı; A C V H Y YC Yh YZ YH
C T C C T C C B

¹⁰ Bu yazarlarda Hüseyini makamı , A C h H Y YB Yh YH perde ve aralıklarından,
C T C C T T
Buselik makamı ise A B h H T YB Yh YH perde ve aralıklarından oluşur.
B T T B T T T

Levendoğlu Öner, N., O., (2011). Osmanlı dönemi 15. yüzyıl müzik yazmalarında makam tanımları, sınıflamaları ve bir geçiş dönemi kuramcısı: Ladikli Mehmet Çelebi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda]. 8:2. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

Yukarıdaki aralıklar, günümüz nazariyât kitaplarında verilen Hüseyini beşlisi aralıklarıyla, makamın karar perdesine göre beşinci dereceden başladığı bilgisi ise geleneksel seyir tarifleriyle ile paraleldir.

Bir başka örnek de Hisar makamı için verilebilir. Ladikli, Fethiyye'sinde Hisar için eski ve yeni bilginlerce iki farklı dizi vermiştir. Eski bilginlere göre Hisar, Meragi'nin verdiği dizi ile aynıdır. Yeni bilginlere göre verilen dizi ise daha çok bir melodik seyir görüntüsü taşımakla birlikte içerdiği aralıklar bakımından da farklıdır.

Son A C h V Y YA YC YA Y YA Başlangıç

C C B Ah B C C B B (Ladikli a, 96a).

Zeynü'l-Elhan'da da aynı diziyi veren Ladikli'ye göre makam, seyrine tiz taraftan başlar (Lâdikli b, 69a). Bu perdeleri günümüz notasına şöyle aktarmak mümkündür.

Görüldüğü gibi Ladikli Mehmet Çelebi, bir taraftan sistematik okulun kuramcıları ile paralel bir makam tarifi anlayışını benimserken diğer yandan makam tariflerinde sistematik ekol yazarlarının anlayışı ile makamın melodik gidişatını ören ve bu yazarlar ile aynı dönem Türkçe eser veren diğer 15. yüzyıl yazarlarının arasında bir köprü oluşturmuştur.

5. Sonuç

Ortaçağ İslam dünyasının müzik geleneğini Osmanlı dünyasının müzik geleneğine bir köprü gibi bağlayan 15. yüzyıl, Türk müzik tarihinin kilometre taşlarından biridir. Kendine has bir üslubu bu dönemden itibaren oluşturmaya başlayan döneme ait kuram kitaplarında yeni müzik oluşumlarının etkisi açıkça görülmektedir. Bu oluşumlar yavaş yavaş Ortaçağ İslam dünyasına ait eski geleneğin etkisini azaltmaya başlamış, İstanbul başta olmak üzere Osmanlı ülkesindeki yeni müzik oluşumları dönemin kuramcılarını önemli derecede etkilemiştir.

Safiyuddin sisteminin takipçisi olan Abdülkadir Meragi, Ladikli Mehmet Çelebi, Fethullah Şirvani, Alişah bin Hacı Büke gibi önemli kuramcıların eserlerinde Ortaçağ İslam dünyasına ait ortak müzik teorisinin etkisi yoğun bir biçimde hissedilmekte ve bu kaynaklarda,

- ses sisteminin önemli konuları ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır,
- makam sınıflamaları, 12 makam, 6 avaze ve 24 şube olarak üç grupta toplanmakta ve terkip kavramından henüz bahsedilmemektedir,
- makamlar, dörtlü ve beşlilerin birleşmesi ile meydana gelen bir sekizli aralığı içinde, ebced sembolleri ile verilmiş perde ve aralıklardan oluşmaktadır. Şube ve avazeler ise yine ebced sembolleri ile verilen perde ve aralıklardan ancak bir sekizliye tamamlanmayan dizi parçalarından oluşmaktadır,
- dörtlü ve beşliler, Buselik dörtlüsü, Rast beşlisi gibi özel isimlerle anılmaya başlamıştır. Bu anlatım uslubu, Ladikli Mehmet Çelebi dışındaki Türkçe edvar yazarları tarafından kullanılmayan ancak, bugünün kuram kitaplarındaki makam tariflerinin tamamında kullanılan bir anlatım şeklidir.
- sınıflaması yapılmayan pek çok sayıda dizi bulunmakta ve bu diziler isimlendirilme yapılmadan dörtlü ve beşlilerin birleşimi ile bir sekizli aralığı içinde aynı yöntemle tarif edilmektedir,
- bu usluhta eser veren yazarların tamamı, eserlerinde yazım dili olarak Arapça veya Farsçayı kullanmaktadır.

Yusuf bin Nizameddin Kırşehirî, Hızır bin Abdullah, Bedr-i Dilşad, Seydi gibi yazarların eserleri ise bu anlayıştan uzaklaşan yepyeni bir gelenek oluşturmakta ve ilk Türkçe müzik nazariyatı kitapları, gelişen bu yeni uslupla yine 15. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlamaktadır. 15. yüzyılda yazılan eserlerde,

- makam dizilerinin ebced sembolleriyle gösterilmesi sona ermiş, ebced sembolleri yerine perdelere isim verilerek makamlar, dizi ve aralıklarla değil perde adlarıyla tanımlanmaya başlamıştır,
- makam sayılarında büyük artışlar yaşanmış, sözel seyirlerle birlikte makam daireleri ve sazların akort düzenlerinden yararlanılarak verilen makam tarifleri, yeni anlatım uslubunun birer parçası olmuşlardır. Bu anlatım geleneklerinin yanında, şiirsel bir uslupla verilen edebi tarifler de makamların aktarımında bir yöntem olarak benimsenmiştir,

- bu yeni usupla ele alınan konularda, ses sistemleri bahsi ya hiç yer almamış ya da çok sınırlı işlenmiştir. Daha çok müziğin canlılar üzerindeki etkisi, astrolojik unsurlar, makam ve usul tarifleri gibi konular ağırlıklı olarak yer almıştır. Bu evreye kadar daha çok matematiksel alanda yoğunlaşan müzik teorisi, ilk Türkçe müzik yazmalarıyla birlikte müziğin, uygulamaya yönelik ihtiyaçlarını karşılamayı hedefler bir hale gelmeye başlamıştır,
- makam sınıflamalarında eski ekolden ayrılan bir anlayış gelişmiş ve sınıflamalara terkip kavramı dahil olmuştur. Bu yazmalarda makamlar, 12 makam, 7 avaze, 4 şube ve sayıları yazarlara göre değişen ve iki yüzleri bulabilen terkipler olarak dört grupta sınıflanmıştır. Bu dönem yazarlarınca makam sınıflamalarına ilave edilmiş olan terkip kavramı, günümüzün bileşik makam oluşumları ile paralel bir görüntü arz etmektedir.

Makam sınıflamalarında ve bu sınıflamalara ait sayılarda, birbirinden farklılık arzeden durumları Ladikli Mehmet Çelebi şöyle ifade etmektedir.

Bil ki bazı uygun seslere makam diye ad verdiler, bazısına avaz, bazısına şube ve bazısına terkip dediler. Bazısına da hiç ad vermediler. Nitekim makamlardan, avazlardan, şubelerden ve terkiplerden dahi her bir ferde özel bir ad verdiler. İştah açıcı arzulara tartışma yoktur. Bilakis herkes istediği deyimi kullanabilir (Ladikli b, 68b; Kalender, 1982, s. 140)

15. yüzyıl yazarları içinde Ladikli Mehmet Çelebi, ilk Türkçe müzik yazmaları ile geçmişî Safiyuddin Abdülmü'min Urmevi'ye dayanan sistematik gelenek arasında köprü niteliği taşıyan bir kuramcıdır. Her iki eserinde de, bu iki ekolün metodunu kendine has bir usupla harmanlamış ve makamları dönemin diğer yazarlarında görülmeyen özgün bir anlatım şekli geliştirerek tarif etmiştir. Onun anlatım uslubunda,

- Eski ve yeni bilginlere göre verilen iki farklı tarif bulunmaktadır ve eski bilginlere göre verdiği tarifler bu dönem yazarlarından Abdülkadir Meragi, Alişah bin Hacı Büke, Fethullah Şirvani ile paralellik gösterirken yeni bilginlere göre verdiği tarifler kısa sözel seyir tarifleri ile ebced notasyonunun birlikte kullanıldığı farklı bir usuptadır,

Levendoglu Öner, N., O., (2011). Osmanlı dönemi 15. yüzyıl müzik yazmalarında makam tanımları, sınıflamaları ve bir geçiş dönemi kuramcısı: Ladikli Mehmet Çelebi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda]. 8:2. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

- yeni bilgilere göre makamlar, ezgilerin başlangıç ve bitiş bölgelerini, gidiş yönlerini öncelikli olarak vurgulayan ve ebced notasyonunun seyri tarif etmede bir araç olarak kullanıldığı bir yöntemle açıklanmıştır,
- bu yöntemde, dizide kullanılan seslerin tamamından ziyade tekrar eden seslerin vurgulanarak yazılması dikkati çekmektedir.
- dörtlü ve beşli cinslerin tamamını günümüzde olduğu gibi özel isimlerle adlandırılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Bayram, 1996 Fethullah Şirvânî ve Mecelletü'n fi'l-Mûsika, doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 230, 233, Ankara (Ek olarak Mecelletü'n fi'l-Mûsika'nın fotokopisi mevcuttur)
- Alişah bin Hacı Büke, Mukaddimetü'l-Usul (Çakır, Ahmet, 1999, Alişah bin Hacı Büke (?-1500)'nin Mukaddimetü'l-Usul Adlı Eseri, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul (Ek olarak Mukaddimetü'l Usul'ün fotokopisi mevcuttur)
- Bardakçı, Murat, 1986, Maragalı Abdülkadir, Pan Yayıncılık, İstanbul.
- Bedri Dilşâd, 1426, Muradnâme, Milli Kütüphane, Mikrofilm, MFA (A 5007), Müzikle İlgili 34. Bölüm, Ankara.
- Can, M. Cihat, 2001, 15. Yüzyıl Türk Mûsikîsi Nazariyatı (Ses Sistemi), Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İstanbul.
- Çakır, Ahmet, 1999, Alişah bin Hacı Büke (?-1500)'nin Mukaddimetü'l-Usul Adlı Eseri, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul (Ek olarak Mukaddimetü'l Usul'ün fotokopisi mevcuttur)
- Doğrusöz, Nilgün, 2007, Hariri bin Muhammed'in Kırşehirli Edvarı Üzerine Bir İnceleme, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Hızır bin Abdullah, Kitabü'l-Edvar, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan Yazmaları, Nr. 1728, İstanbul.
- Kalender, Ruhi, 1982, 15. Yüzyılda Musiki Kuramı (Nazariyatı) ve Zeynü'l-Elhan Fi'ilmi't-Te'lif Ve'l-Evzan, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Kırşehirli, Yusuf bin Nizameddin, Risale-i Mûsikî, Milli Kütüphane, Adnan Ötügen Koleksiyonu, 131/1, Ankara.
- Ladikli Mehmet Çelebi (a), Er-Risaletü'l Fethiyye, İstanbul Belediyesi, Taksim Atatürk Kütüphanesi, Nr. K23, İstanbul.
- Ladikli Mehmet Çelebi (b), Zeynü'l-Elhan, Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 4380.

Levendoğlu Öner, N., O., (2011). Osmanlı dönemi 15. yüzyıl müzik yazmalarında makam tanımları, sınıflamaları ve bir geçiş dönemi kuramcısı: Ladikli Mehmet Çelebi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda]. 8:2. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

Levendoğlu Yılmaz, N. Oya, 2002, XIII. Yüzyıldan Günümüze Kadar Varlığını Sürdüren Makamlar ve Değişim Çizgileri, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Tekin Hakkı, 1999, “Ladikli Mehmet Çelebi ve Er-Risaletü’l Fethiyyesi”, Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Seydi, Matla, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, III. Ahmet Yazmaları 3459, İstanbul.

Üngör, Ethem Ruhi, 1979, Mûsikî Mecmuası, “Muradname”nin Dolayısı ile Türk Mûsikîsi Yazmaları, sayı 362, İstanbul.